

Д.2632

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLƏHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 12 SENTYABR (EYLÜL) 2009

ƏRƏB DİLİNDƏ BAĞLAYICILAR

f.e.n. Salman SÜLEYMANOV

arab ananavi dilçilik qaynaqlarında bağlayıcılar haqqında geniş məlumat vardır. Lakin onlar ayrı-ayrı bəhslərdə müxtəlif məsələlərlə əlaqədar olaraq çox səpələnmiş halda verilmişdir.

Buna görə də onların cəmlənməsi və sistemləşdirilməsi müəyyən çətinliklər meydana gətirir.

Ərəb dili dərslərində bağlayıcılar haqqında kifayət qədər məlumat vardır. Lakin onlar dərslər boyu səpələnmiş halda təqdim olunmuşdur.

Prof. Ə.Məmmədovun «Ərəb dili» (1998) dərslərində son dərslərdə bağlayıcılar haqqında yığcam icmal məlumat vardır. Lakin burada bağlayıcıların semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə təsnifatı verilməmişdir. A.A.Kovalyov, Q.Ş.Şarbatov «Учебник арабского языка» kitabında bağlayıcıları təsnif etmiş, qruplaşdırmışdır və konkret mənə (semantik) xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Ə.C.Məmmədovun Ərəb dili (1958) dərslərində də təqribən 35 bağlayıcı sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim olunmuş, bitişən və ayrı işlənən olmaq üzrə iki qrupa bölünmüş, mənaları qeyd olunmuşdur.

Beləliklə topladığımız materialları, elmi mənbələrdən yararlanaraq əldə etdiyimiz məlumatları cəmləşdirib bağlayıcıları təsnif etməyə çalışacağıq.

Ərəb dilində bağlayıcılar morfoloji tərkibinə görə sadə və mürəkkəb olurlar. Sadə bağlayıcılar bir sozdan ibarət olurlar (bəzən tək-tərkibli və ya cütlə-tərkibli). Məs: و -və, لا -və, لَکِن lakin, یا ya, və ya اِنَّ -üçün, اِذَا -agar vəb.

Mürəkkəb bağlayıcılar (tərkibi bağlayıcı) mənə vahidliyini ifadə edən və daha artıq sozdan ibarət olur ki, məs:

عِنْدَ -dığında (-dikdə), zaman, لَکِن -üçün

لَئِنْ -onun üçün ki, بَعْدَ اِنَّ -sonra

اِلَّا لَکِن -lakin.

Xüsusi bir qrupu qoşa bağlayıcılar təşkil edir. Amma bağlayımlar iki sozdan ibarat olub mana vahidliyi kasb edir, lakin ayri-ayri funksiyalar yerina yetirir. Mas:

ف..... - galdikda, galinca, isa.

..... لَوْ - agar, onda.

إِمَّا..... إِمَّا - ya, ya va b.

Sada bağlayıcılar başqa sozlarla əlaqəsinə gora bitişik işlənən (ف , 4 , -) va ayn işlənən bütün qalan bağlayıcılar bağlayıcılara bölünür. Mas:

ذَهَبَ الْبَيْتُ إِذَا مَا تَبَيَّنَ

Qız getdiyi halda qardaşı qaldı.

إِنْ نَطَّلِعَ عَلَى إِسْلَاحَاتِهَا نَتَقَبَّحُ بِأَمْسِيَّتِهَا

İslahatları ilə tanış olsaq onların mənasını anlayırıq.

Nitqda funksiyasına gora bağlayıcılar tabeli va tabelsiz deyə iki qrupa bölünür.

Tablesiz bağlayıcılar cümlə və cümlə üzvləri arasında heç bir tabelik əlaqəsi (miinasibati) yarada bilmir, yalnız köməkçi vasitəçilik vəzifəsi daşıyır. Tablesiz mürəkkəb cümlənin tərkibinə daxil olan bərabər hüquqlu cümlələrin komponentləri tabelsizlik bağlayıcıları ilə bağlanır.

Tablesiz bağlayıcılara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

غير Qi , إِنْ , بَلَى أَنْ , وَلَكِنْ (ولكن) , ف , وَ , 4

lakin مَعَ أَنْ , bununla yanaşı və b.

تَحَلَّى الْأَسْتَاذُ الصَّنَاءَ وَ جَلَسَ عَلَى الْكُرْسِيِّ

Professor auditoriyaya daxil oldu və kürsüyə əyləşdi.

Tablesiz bağlayıcılar qrammatik mana əlaqələrinə müvafiq aşağıdakı qruplara bölünür.

1. Birləşdirici bağlayıcılar.

2. Bölüşdürmə bildiran bağlayıcılar.

3. Ziddiyyət bildiran bağlayıcılar.

Birləşdirici bağlayıcılar eyni vaxtda və ya ardıcıl bağ verən hal-harakəti birləşdirməyə xidmət edir. Birləşdirici bağlayıcılar bunlardır: تَمَّ , ف , وَ ,

Qeyd: bu bağlayıcıların özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. 4 - bağlayıcısı bir-birindən asılı olmayaraq ardıcıl və ya eyni vaxtda bağ verən hal-hərəkətləri bildirmək üçün istifadə olunur.

4 bağlayıcısından hal-harakatin adi ardıcılığı ilə yanaşı onlar arasında sabab-natıca əlaqəsinin mövcudluğunu qeyd edir. ^{ثم} bağlayıcısı ardıcıl şəkildə lakin daha müstəqil və daha çox vaxt masafasında bağ verən hal-harakati birləşdirməyə xidmət edir. Mas:

ذهبت إلى المكتبة و قرأت هناك الجرائد العربية

Kitabxanaya getdim və orada arab qəzetlərini oxudum.

سألني عن هذه الحادثة فحدثتني عنها براض

Bu hadisə haqqında mənə soruşdu, mən də məmnuniyyətlə danışdım.

تفكر قليلا ثم قال

Bir az düşündü sonra dedi.

Ziddiyyət bildirən bağlayıcılar qarşılaşdırılan iki zidd təsəvvürü bir-birinə bağlayır. Bağlayıcıdan əvvəlki cümlənin dinlayıcıda doğurduğu ehtimalı bağlayıcıdan sonrakı cümlə aradan qaldırır, ona zidd bir təsəvvür yaradır. Mas:

ولكن ، لكن -isimdən əvvəl.

ولكن ، لكن -feldən əvvəl.

بل ، إلا ، إن ، بيد أن ، عجز أن ، على أن lakin.

لا.....فصحا.....بل.....أيضا -nəinki, həm də.

Qeyd: بل bağlayıcısı adətən inkardan sonra işlənir, bəzən o bundan əlavə nəinki mənasını bildirir.

لم يحضر هذا الاجتماع فحصب بل ولكنه تأخر قليلا أيضا

O, bu yığıncaqda nəinki iştirak etdi, həm də bir az gecikdi.

يقرا ببطء ولكن صحيحا

O, asta-asta oxuyur, ancaq səhfsiz..

Bölgü bildirən bağlayıcılar, təbəsisiz miirakkab gümlənin komponentlərində iş və ya hadisələrin növbələşdiyini, müxtəlif şəxslər arasında bölüşdüyünü ifadə edir (hal-harakəti ardıcıl sadalayır və ya sadalanan faktlardan birinin real olduğuna dalalat edir).

Bu növ bağlayıcılara aşağıdakılar misal ola bilər.

أو ya أم va ya

إمّا ..... إمّا ya.....ya.

أو ..... إمّا ya.....ya.

طورا ..... طورا Gah, gah da .

تارة ..... تارة Gah, gah da .

أشغل المساء إما بقراءة الكتب إما بتحصين الواجبات المدرسية

Axşam ya kitab oxumaqla, ya da dars tapgiriqlarım hazırlamaqla məşğul oluram.

يعمل في المكتبة تارة في بيته أخرى

O, gah kitabxanada, gah da evda çalışır.

Qeyd olunan bağlayıcılardan bir qadar fərqli cəhətə malik olan **أَمْ** gəldikdə, gəlincə, isə qoğa bağlayıcılarıdır.

ف funksiyası yerinə yetirir: 1. Birləşdirici-ziddiyyət. 2. Fərqləndirici.

Bu bağlayıcı vasitəsilə bir tərəfdən ciimlənin hər hansı bir üzvü ayrılır, digər tərəfdən isə onu növbəti ciimlənin müvafiq üzvü ilə qarşı qoyulur.

أَمَّا هَذَا فَالطَّبَّاءُ فَهِيَ طَالِبُ كَلِيَةِ الطَّبِّ

Bu gəncə gəlincə o, tibb fakültəsinin taləbəsidir.

Təbəl bağlayıcılar. Bir müstəqil ciimlə ilə bir və ya bir neçə əsli cümələrin (qrammatik cəhətdən biri üstün, digəri ona təbə ciimlərin) birləşməsindən əmələ gələn ciimlələrə təbəl müirakkab cümələ deyilir.

Təbəl murakkab ciimlənin komponentlərinin əlaqələndirən vasitə təbəl bağlayıcıdır. Belə ki, təbəl müirakkab ciimlədə bağ ciimlə budaq cümələyə müvafiq təbəl bağlayıcılar vasitəsilə bağlanır.

Bağ ciimlə, adətən qrammatik vəziyyətinə görə sarbast olur və budaq cümələni özünə təbə edir. (Bağ ciimlənin yeri, təbəl müirakkab ciimlənin quruluş tiplərini nəzərə alıqda, müəyyən olur). Budaq ciimlə bağ cümələyə xidmət edir, onun bir üzvünü izah edir və ya ümumilikdə bağ cümələnin məzmununa əid olur.

Təbəl murakkab ciimlədəki müstəqil ciimləyə bağ ciimlə, bağ cümələdən əsli olan və ya hansı bir üzvünü izah edən ciimləyə isə budaq cümələ deyilir.¹ Ərəb dilində budaq ciimlərin ən çox aşağıdakı növlərinə təsadüf edilir.

1. Müibətə budaq ciimləsi.
2. Xəbər budaq ciimləsi.
3. Təməmlıq budaq ciimləsi.
4. Təyın budaq ciimləsi.

¹ Ə. Məmmədov. T. Cahani. M. Qarayev. Ərəb dili. 1965, səh 290.

5. Zarflik budaq ciimlasi.
1. Zaman budaq ciimlasi.
2. Tarzi-harakat budaq ciimlasi.
3. Yer budaq ciimlasi.
4. Sabab budaq ciimlasi.
5. Natica budaq ciimlasi.
6. Maqsad budaq ciimlasi.
7. Şərt budaq ciimlasi. (bu cümlələr haqqında bağlayıcıların semantik və sintaktik xüsusiyyətləri bölümündə geniş məlumat veriləcək).

Qeyd olunan budaq ciimləri bağ ciimləyə müvafiq tabeli bağlayıcılarla bağlanır.

1. Muftada budaq ciimlasi bağ cümləyə **لَنْ** və ya **أَنْ** ki bağlayıcısı vasitəsilə bağlanır. (**لَنْ** isim **أَنْ** isə fəllərdən əvvəl işlənir).

2. Xəbar budaq ciimlasi bağ ciimlədən sonra gələrək ona **لَنْ** ki və ya **الَّذِي** (التي) nisbi əvəzliyi (bağlayıcı sözü) vasitəsilə bağlanır.

3. Tamamlıq budaq ciimlasi bağ ciimlənin vasitəsiz (on qoşmasız) və ya vasitəli (on qoşmalı) tamamlığa ehtiyacı olan fəli və ya ismi xəbarından sonra gələrək onunla **لَنْ** -ki- vasitəsilə bağlanır.

4. Təyin budaq ciimlasi bağ ciimlənin təyin edilməsi üzvündən sonra gələrək ona **الَّذِي** (التي) nisbi əvəzliyi ilə bağlanır və «hansı ki» bildirir.

5. Zarflik budaq ciimlasi:

1. Zaman budaq ciimləri qox vaxt bağ ciimlədən əvvəl gələrək, nisbətən qox işlənən aşağıdakı bağlayıcılarının biri vasitəsilə əlaqəlandırılır. (onu da qeyd edək ki, bu bağlayıcıların əksəriyyəti davamiyyət bildirən **مَا** qəbul etmişdir).

1. **عَلِيمًا ، بَيِّنًا ، جَلِيلًا ، لَمَّا** -dikdə (-dikdə) o vaxt ki

2. **عَظِيمًا ، قَبْلَ أَنْ** əvvəl

3. **بَعْدَ مَا ، بَعْدَ أَنْ** sonra

4. **مِنذُ أَنْ** etibarən

Tarzi-harakat budaq ciimlasi adətən bağ ciimlənin xəbarına əldə olub ondan sonra gəlir və aşağıdakı bağlayıcılar vasitəsilə bağlanır: **كَيْ** ، **كَيْفَ** ،

كَمَا kimi, **كَيْفَ** elə bil ki, **بَعْدَ** belə ki, **بَلَى** kimi,

حَتَّى nəyəsə uyğun olaraq.

Yer budaq ciimlasi bağ ciimladan sonra galir va oradaki iş va ya hərəkətin yerini, istiqamətini bildirir. Yer budaq ciimlasi bağ ciimla ilə bu bağlayıcılar vasitəsilə bağlanır.

هَارَا **harada ki**, مِّنْ هَارَا **haradan ki**,
إِلَى **haraya ki**, أَيَّمَا **hara olursa olsun**.

Sabab budaq ciimlasi bağ ciimladan sonra galir va onunla “ona gora ki,” “çünkü” mənalı. بِمَا **bağlayıcılarla bağlanır**.

Nəticə budaq ciimlari bağ ciimladakı hərəkətdən hasil olan nəticəni göstərir. Nəticə budaq ciimlasi bağ ciimladan sonra gələrək ona حَتَّى **bağlayıcısı vasitəsilə bağlanır**.

Maqsad budaq ciimlasi bağ cümləyə fəlin arzu forması ilə işlənen aşağıdakı bağlayıcılarla bağlanır.

لِ **üçün ki**, لِئَن **otrii ki**. Va onların inkar variantları

لَيْسَ **üçün, ötrü, görə ki, -ma, -mə**.

Şərt budaq ciimlasi aksər hallarda bağ ciimladan öncə galib onunla bu bağlayıcılar vasitəsilə əlaqələnir.

إِذَا **imə**, إِذِمَّا **imə**, إِذِي **imə**, إِذِي **imə**.

Əgər, هَاتِمَا **harada olursa olsun** كَيْمَا **har vaxt ki**, لَوْ **Əgər kim, luv** agar.

Güzəşt budaq cümləsinə bağ cümləyə bağlayan bağlayıcılar bunlardır:

بَلْ **-sa da (-sa da) hərçənd, وَلَوْ heç olmasa, اَلَا ancaq, لَكِن, lakin, bununla belə, رَغْمَ اَنَّ baxmayaraq ki, رَغْمَ اَنَّ (buna) baxmayaraq.**

Bağlayıcı sözlər

Tabeli bağlayıcılar funksiyasızda adətən avazlıq və zarflar çıxış edir. Onlar bağlayıcı sözlər adlanır. Bağlayıcı sözlər kimi ən çox nisbi əvəzliliklər اَلَّذِي (التي)

hansı ki, مَن **kim, لِمَن kim üçün ki, مَا nə, na ki, لِمَا**

na üçün ki, zarflar حَيْنَمَا **-dıqda, -dikdə zaman, كَيْف نəca,**

كَيْمَا **nəca ki, كَيْمَا har vaxt ki**) çıxış edir. Bağ cümlənin hər hansı bir sözünə işarə etmək və onu budaq ciimlə ilə qarışdırmaqla yanaşı bağlayıcı sözlər ciimlilər arasında olan miinasibəti müəyyənləşdirir.